

Anna Milewska-Młynik

Książka o Syberii na miarę dzisiejszych potrzeb

Niepodległość i Pamięć 24/3 (59), 406-411

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Anna Milewska-Młynik

Książka o Syberii na miarę dzisiejszych potrzeb

Antoni Kuczyński jest trzecim autorem, który na przestrzeni 130 lat kompleksowo opisał losy Polaków na Syberii. Jako pierwsza ukazała się niewielka książeczka Zygmunta Librowicza, urodzonego w Warszawie pisarza i publicysty z Petersburga. Jego pionierska praca *Polacy w Syberii*¹, którą opublikowano w Krakowie w roku 1884, skrępowana była cenzurą. Jeśli więc treść opracowania, ocena faktów budzi pewne zastrzeżenia, dużą zaletą książki jest to, że Librowicz wykorzystał w niej źródła, które zaginęły lub zostały zniszczone. Powstała dwadzieścia lat później monografia Michała Janika *Dzieje Polaków na Syberii*², przez długi czas stanowiła kompendium wiedzy na ten temat. Ukazała się ona w 1928 roku, dzięki czemu autor kończy swoje narracje historyczne w czasach po I wojny światowej. Janik, będąc znawcą literatury, ukazał szeroką panoramę życia polskiego, głównie na podstawie treści pamiętników.

Od tego czasu minęło już kilkadziesiąt lat i na nasze związki z Syberią patrzymy dziś z innej perspektywy. Mamy też za sobą doświadczenia deportacji do Kazachstanu ludności polskiej z Żytomierszczyzny, stalinowskich czterech zsyłek w latach 1940–1941, więzień i łagrów. Zaistniała więc potrzeba opracowania nowej książki, która przedstawiłaby fakty w innym świetle i uzupełniła istniejące luki. Najpełniejsze studium dotyczące

¹ Reprint ukazał się w 1993 r. w serii wydawniczej „Biblioteka Ześlańca” Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego z obszernym *Posłowiem* A. Kuczyńskiego i Z. Wójcika.

² Reprint książki został wydany w 1991 roku w serii wydawniczej „Biblioteka Ześlańca” PTL i szybko zniknął z księgarń, co świadczyło o deficycie tej tematyki w polskim piśmiennictwie. Posłowie do publikacji, zatytułowane *Michał Janik i Sibirica w jego twórczości* napisali A. Kuczyński i Z. Wójcik.

kontaktów polsko-syberyjskich napisał etnolog i historyk nauki prof. Antoni Kuczyński, doprowadzając ich dzieje do czasów niemal współczesnych. W 1993 roku ukazała się obszerna praca tego autora *Syberia. Czterysta lat polskiej diaspory. Antologia historyczno-kulturowa* (Wydawnictwo Ossolineum, ss. 436). Książka jest wynikiem wieloletnich zainteresowań Autora tą problematyką. Już wcześniej opublikował on *Syberyjskie szlaki* (1972) czy *Ludy dalekie i bliskie* (1989), w których można znaleźć niektóre tematy poruszane w tomie³. Promocja kolejnego wydania książki *Syberia. Czterysta lat diaspory* odbyła się w Państwowym Muzeum Etnograficznym w Warszawie. Ściągnęła ona wielu studentów i ludzi interesujących się tą mało jeszcze znaną problematyką. Książka była niejako ukoronowaniem dotychczasowych prac A. Kuczyńskiego i stanowiła najpoważniejsze dzieło w jego dorobku. Autor obok innych wątków, opisał w niej etap polskich doświadczeń syberyjskich przypadających na okres do czasów II wojny światowej.

Wznowienie tej książki ukazało się w 2007 roku, dzięki staraniom wydawnictwa „Kubajak”, które specjalizuje się m.in. w publikacjach historycznych. Nosi ona podtytuł *Zesłania, martyrologia i sukces cywilizacyjny Polaków*, co świadczy o tym, że Autora interesują głównie dwa tematy badawcze: obecność Polaków na Syberii oraz ich wkład w rozwój cywilizacyjny tej ziemi. W stosunku do wydania pierwszego w książce zostały wprowadzone istotne zmiany: zainicjowano nowe tematy, rozszerzono treść uaktualniając ją o ostatnio prowadzone badania naukowe. Powiększono też część ilustracyjną i zadbano o lepszą jakość zamieszczonych fotografii. Książka ta została przetłumaczona na język rosyjski i ukazała się w Moskwie w 2015 roku, gdzie spotkała się z przyjaznym odbiorem i zainteresowaniem czytelnictwem.

W trzeciej edycji *Syberii*, którą opublikowało Wydawnictwo „Kubajak” w 2016 roku, głównym tematem badawczym są także różne aspekty pobytu Polaków za Uralem. Solidnie wydany tom w twardej oprawie jest obszerniejszy, gdyż liczy 703 uaktualnione strony. Problemy, z jakimi

³ W bogatej bibliografii A. Kuczyńskiego znajdują się książki i blisko 500 artykułów dotyczących etnografii historycznej. Szczególnie zasłynął on jako znawca życia i działalności badawczej Bronisława Piłsudskiego. Jest też redaktorem naczelnym kwartalnika „Zesłaniec” oraz autorem zamieszczanych tam omówień, recenzji i artykułów o charakterze naukowym. A. Kuczyński uhonorowany został nagrodą im. Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku i wieloma prestiżowymi wyróżnieniami krajowymi.

zmagał się Autor w ciągu lat pracy nad kolejnymi wydaniem książki, zostały opisane w *Posłowie* tłumaczonym na język angielski i rosyjski. Widać w nim konsekwencję w pogłębianiu tematu w czasach, gdyż działała jeszcze cenzura.

We wstępie Antoni Kuczyński przytoczył słowa Ksawerego Pruszyńskiego, w których została zawarta myśl: „Jeżeli Niemcy uważają, że wkład ich narodu w naszą cywilizację jest duży, to jest on niczym w porównaniu z wkładem polskim w kraju za Uralem”. Z drugiej strony Autor zwraca uwagę, że „zsyłki, katorga, przymusowe osiedlenie w czasie zaborów oraz masowe wywózki i łagry w wieku XX sprawiły, że już chyba na zawsze w powszechnym odbiorze społecznym Syberia pozostaje dla Polaków »Nie-ludzką ziemią«, »Ziemią przeklętą«, »Ziemią milczenia i grozy«, »krajną powolnego konania«, »lodowym piekłem«, przypomnieniem smutnych narodowych wydarzeń przez lata ostatnie przemilczanych, zatajanych i ciągle jeszcze nie w pełni odczytanych” (s. 5). Te dwa wybrane poglądy świadczą, że Syberia jest wciąż krajem kontrowersyjną i ludzie postrzegają ją zazwyczaj z perspektywy własnych przeżyć, czasem wspomaganą legendą „czarnego Sybiru”, znaną z opowiadań przeszłych pokoleń.

Uaktualniona reedycja tego tomu odpowiada na konkretne potrzeby dzisiejszych Polaków. Od pierwszego wydania książki minęły 23 lata i do dziś nikt nie podjął się napisania nowej publikacji na temat polsko-syberyjskich stosunków. Dlatego tą potrzebną pracą zajął się A. Kuczyński, mając ku temu wszelkie predyspozycje, gdyż jest niewątpliwie wybitnym znawcą wschodniej problematyki. Przypomnę, że najlepsza jak dotąd książka o Syberii Michała Janika operuje niedzisiejszą już retoryką, nie zawsze słusznymi wnioskami, a historię zesłań doprowadza do lat dwudziestych. Dzisiejszy czytelnik, mający świadomość gehenny drugiej wojny i stalinizmu ze zdziwieniem czyta jego prognozę:

epoka martyrologii polsko-syberyjskiej należy do bezpowrotnej przeszłości (...). Spełniły się słowa rycerza Anhellego. Oto zmartwychwstały narody (...). Od mogił powstańczych i katorg Sybiru wionie duch miłości i ofiary, duch najwyższej i wiekuiście zwyciężającej potęgi. Ku czci tego ducha wolna Polska wzniesie moment tryumfującej sprawiedliwości i wykuje na nim słowa hołdu dla wyznawców na polach bitew powstańczych i męczenników na rozłogach Sybiru⁴.

⁴ M. Janik, *Dzieje Polaków na Syberii*, Kraków 1928, s. 450, 451.

W najnowszym tomie A. Kuczyński porusza w zasadzie całość zagadnień związanych z Syberią. Interesuje go aspekt martyrologiczny polskiego dziedzictwa kulturowego i gospodarczego oraz losy współczesnej diaspory czy krystalizowanie się polskich stowarzyszeń, takich jak „Ogniwo” w Irkucku, „Polonia” w Jakucku, „Rodzina” w Omsku, „Latarnik” w Tiumeni, „Dom Polski” w Tomsku, „Nadzieja” w Ułan-Ude, „Gmina” we Władywostoku. We wstępie w encyklopedycznym skrócie opisuje szereg zagadnień syntetyzujących bogatą problematykę łączącą się z martyrologią ludzi tam przebywających. Wśród poruszanych tematów znajdują się też sprawy może nie pierwszej wagi, ale uzupełniające w istotny sposób szersze problemy. To wprowadzenie można uznać za pewne kompendium wiedzy, bez którego wnikięcie w problematykę syberyjską wydaje się niemożliwe. Na początku Autor omawia literaturę zesłańczą i łagrową, będącą po dzień dzisiejszy jednym z najbardziej oryginalnych zjawisk w literaturze polskiej, potem analizuje przykłady malarstwa i łagierniczą przeszłość represjonowanych ludzi. W drugiej części wstępu zajmuje się „pamięcią ocaloną od zapomnienia, zasługami Polaków w rozwoju Syberii”, a przechodząc do czasów współczesnych prezentuje nowe spojrzenie na tematy: Polonia rosyjska, Polak – wróg władzy sowieckiej, cucenie polskości, czyli powrót do zapomnianej często tożsamości narodowej.

Ów wstęp wydaje się bardzo ważny, gdyż nakreśla ramy zainteresowań badacza i przytacza najważniejsze fakty, mówiące o fenomenie Syberii. W ten sposób A. Kuczyński wychodzi naprzeciw potrzebom odbiorców, gdyż osób specjalizujących się w tej tematyce mamy coraz mniej, a Sybiryacy, których nazwałam kiedyś strażnikami pamięci o „więzieniu bez krat”, odchodzą na zawsze.

Poza tym wprowadzeniem, książka składa się z dwóch monograficznych części: historycznej *Cztery lata polskiej diaspory, zesłańczy los* i kulturowej *Uchronić od zapomnienia. Wkład cywilizacyjny Polaków w rozwój Syberii, Wspomnienia, biografie*. Warto nadmienić, że Autor, będąc etnologiem, szczególną uwagę zwraca na Polaków prowadzących na Syberii prace etnograficzne (jak np. Bronisław Piłsudski, Edward Piekarski, Waław Sieroszewski, Benedykt Dybowski). Dzięki jego żmudnym poszukiwaniom archiwalnym osiągnięcia i zesłańcze szlaki tych nieco zapomnianych postaci wróciły na należne im miejsce w historii.

W każdej części obok znanych faktów, pojawiają się nowe lub rzadko poruszane kwestie. Myślę, że większość czytelników znajdzie choćby

pobieżną odpowiedź na nurtujące ich pytania. Dla przykładu podam kilka poruszanych tu tematów, przy czym interesujących problemów znajduje się tam więcej. Już pierwszy rozdział *Z mrocznych dziejów – XVI, XVII wiek*, choć opisywany przez znaczne grono historyków i pamiętnikarzy, zawiera mało znany fragment dziejów *Polacy w Mangazeei*, traktujący o faktorii nad dolnym Tagiem, w której handlowano futrami. Z kolei w drugim rozdziale *Walka o niepodległość – od konfederacji barskiej do powstania styczniowego* spotykamy się z omówieniem zagadnień typu odzież wygnańców, opis budynków etapowych przeznaczonych do przetrzymywania więźniów czy okoliczności kompletowania konwojów. Rozdział *Powstanie styczniowe 1863* kończy *Polsko-syberyjska współpraca*, w której Autor m.in. pisze o konferencjach, seminariach, wystawie „Polscy badacze Syberii” przygotowanej przez Archiwum Polskiej Akademii Nauk oraz o powstańcach w pamięci potomnych (opiece nad grobami, restaurowaniu pomników i tablic pamiątkowych). Wiele nowych faktów znajduje się w rozdziale czwartym *Po powstaniu styczniowym – zesłań ciąg dalszy i wędrówki za chlebem* (np. jest tu bardzo ciekawy fragment o budowie Harbina i kolei wschodniochińskiej) oraz w następnym *Po I i II wojnie światowej – lata represji i przesiedleń narodu*. Na koniec tej części Autor zadaje ważne pytanie: „Jaka będzie przyszłość? Czy (polskość) rozplynie się w wieloetnicznej masie Rosji, czy też uchroni swoją tożsamość narodową?” (s. 6). Kuczyński patrzy w przyszłość z pewnym optymizmem. Uważa, że istnieje konieczność wspomoczenia organizacyjnego instytucji polonijnych czy ludzi o polskim rodowodzie, przede wszystkim z kraju, przy czym dbać należy o to, by pomoc ta była głęboka i wszechstronna, nade wszystko zaś dalekosiężna. Dodam, że w nowej sytuacji geopolitycznej będzie to trudne zadanie.

Dopełnieniem rozdziałów jest antologia, która zawiera wiele ciekawych tekstów o życiu Polaków na Syberii. Interesujące wydają się zasady, według których A. Kuczyński dokonał wyboru fragmentów dzieł, gdyż literatura zesłańcza jest wyjątkowo obfita i z wielu książek byłoby można zaczerpnąć relacje godne zacytowania. Sam autor swoją decyzję tłumaczył, iż tak dobierał teksty, by wzbogacały inne partie książki i ukazywały, w jak trudnych warunkach dochodziło nieraz do twórczego poznania Syberii. Z kolei prof. Grzegorz Pełczyński zwraca uwagę na inny aspekt tej sprawy. Podkreśla, że w wyborze metody prezentacji faktów może istnieć pewien związek z etnograficznym wykształceniem A. Kuczyńskiego. W *Syberii*, jak i kilku innych jego pracach zamieszczane są fragmenty opracowane

przez różnych, zwykłych lub nieprzeciętnych ludzi, co ma konkretne znaczenie dla lepszego zrozumienia przedstawianych przez Autora racji. Zdaniem Pełczyńskiego antologia jako gatunek jest przydatna dla macierzystej dyscypliny Kuczyńskiego. Píše, że „słusznie uznał on w nim najlepszą metodę prezentacji faktów polskich uczonych w krajach pozaeuropejskich (...). Kompetentny dobór badaczy i ich tekstów pozwala wszechstronnie poznać zagadnienia stanowiące temat antologii” (s. 667). Swoje uwagi kończy twierdzeniem, że „Niewątpliwie o wiele uboższa byłaby polska świadomość historyczna bez pracy, którą od kilku dziesiątek lat wykonuje Antoni Kuczyński” (s. 668). Warto jeszcze dodać, iż książka pozwala odejść od stereotypów utrwalanych w naszym społeczeństwie, dając liczne przykłady badawczej i gospodarczej działalności Polaków za Uralem. Barwny sposób pisania, podanie w książce ciekawych informacji zainteresowało syberyjskim tematem wielu czytelników. Sam autor zdaje sobie jednak sprawę, że obszerna problematyka Syberii współczesnej czeka jeszcze na swojego kronikarza, który ją dokładnie przeanalizuje. Mimo tego zastrzeżenia książki A. Kuczyńskiego już teraz pozwalają określić miejsce Syberii w historii i kulturze narodu polskiego.

Anna Milewska-Młynik

Antoni Kuczyński, *Syberia. Cztery lata polskiej diaspory. Zesłania, martyrologia i sukces cywilizacyjny Polaków. Rys historyczny. Antologia*, Wydawnictwo „Kubajak”, Krzeszowice 2016, ss. 703.